

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ФАКТОР У РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Правдюк О. В.,
кандидат педагогічних наук
Філія МГУ ім. Ломоносова (м. Севастополь)

Постановка проблеми: Історія освіти і вивчення педагогічного досвіду регіонів України надає можливість комплексно та системно усвідомити тенденції розвитку вітчизняних педагогічних імперативів у співвідношенні до світового педагогічного процесу. Дослідження означеної проблематики необхідно у контексті формування перспективної програми розвитку національної школи, визначення завдань підготовки педагогічних кадрів.

Історико – педагогічна наука й досі позбавлена систематизованих праць, присвячених становленню та розвитку освітньо-виховних систем етносів, які у різні періоди історії проживали на теренах поліетнічного регіону Півдня України. Зокрема, представники етноконфесійної групи менонітів та гунтерів, які залишили в історії зразки характерної локальної організації навчально-виховного процесу, створили цілісну теорію організаційного-педагогічного процесу в умовах іншомовного та іншодуховного освітнього середовища.

Аналіз досліджень і публікацій, ми обрали: концепцію цивілізаційного та культурологічного підходів до вивчення історії педагогіки, узагальнені ідеї яких сформульовано у загальнометодологічних, філософських, історичних працях Д.Тойнбі, К.Ясперса, та ін.; теорії педагогічних систем у контексті цивілізаційного підходу як стержневої основи історико-педагогічного процесу, які викладено у теоретичних дослідженнях М.Богуславського, О.Вульфсона, О.Сухомлинської, М.Ярмаченка, Єфремова С та ін.; принципи культурологічного підходу, що сформульовані у працях В.Горського, С.Кримського, М.Поповича, В.Табачковського, М.Ткачук і передбачають розгляд наукових ідей через призму реального суб'єкта історико-педагогічної творчості віддзеркалюючи у власній особистості науку й культуру своєї доби.

Метою даної статті є - здійснення ретроспективного аналізу генезису основних напрямків розвитку освіти етноконфесійних груп Півдня України зазначеного періоду.

Завдання статті - визначити та охарактеризувати етапи становлення та розвитку освіти в регіонах Півдня України у контексті вітчизняних полікультурних умов.

Виклад основного матеріалу як відомо, на землях Півдня України поряд з корінним населенням стали утворювати свої поселення чехи, болгари, молдавани, євреї, греки, німці, гуттери, меноніти та інші, які, за звичай, створювали свої навчально – виховні осередки, так звані національні школи, що займали особливе місце у розвитку національної освіти краю. Вони перебували під захистом місцевих церковних служителів, передових громадських діячів, української інтелігенції. Національні школи існували всупереч державній політиці, котра, в свою чергу, знайшла відображення у виданих 1870 р. правилах „ Про засоби до освіти іногородців, що населяють Російську імперію”. У другій половині XIX ст. на Півдні України формується та розширюється мережа початкової освіти, яка включала церковно-приходські, земські та школи, що фінансувалися Міністерством освіти. Але Російська імперія інтенсивно вводила русифікацію як корінного населення, так і національних меншин. Не досить зручним для національних меншин було й те, що навчання в школах проводилося російською мовою, тому це, в подальшому, сприяло, як занепаду національних мов, так і удосконаленню якості освіти в цих закладах.

Взірцем збереження власної мови були німецькі, єврейські, татарські школи. У цих школах навчання проводилося рідною мовою. Німецькі колоністи Півдня України отримали право відкривати школи з німецькою мовою навчання, а вчителів для цих шкіл присилали з Німеччини.

Треба відзначити, що мережа утворення національних шкіл базувалась як в освітній, так і у виховній діяльності на врахуванні етнорегіональної специфіки і особливо звичаїв та норм етикету носіїв різних культур, менталітетів, традицій. Цікавою у цьому плані, на наш погляд, вважається гуттерійська школа.

Гуттери (Гуттерське) братство – послідовники радикальної течії чехо – моравських анабаптистів XVI ст., дуже близькі за своїм віросповіданням до менонітів. Але на відміну від них гунтери, як ми уже зазначали, дотримувались радикального крила і тому створювали свої общини на принципах християнського комунізму, наслідуючи християн. Їх перша община отримала назву на честь її засновника і першого старшини Я.Гуттера (1536 р.).[9. с. 37]

Історія розвитку гуттерів розпочалась ще у XVI ст. і триває до нашого часу. Значення гуттерійської системи виховання обґрунтовано й особливою роллю, яку вона відіграє в історії виховання. Гуттери з їхніми маленькими школами у своїх братських общинах були відомі ще в III ст., задовго до перших дитячих садків Фребеля. Гуттерійські школи вважались найдавнішими і були обов'язковими для усіх дітей гуттерівської релігійної общини. Це так звані школи – інтернати, що поєднували в собі початкову освіту, релігійне навчання, а також професійну підготовку. Особливо важливим було те, що гуттери, починаючи з XVI ст. і до сьогодні ствердились як альтернативна релігійна община, культурне наукове товариство серед сучасних громадянських.

Становлення протестантської деномінації менонітів пов'язується з іменем ідеолога швейцарської Реформації цвінгліанського типу К. Гребелем. У 1525 р. у Цюріху були сформульовані основні положення менонітського віросповідання, а у 1533 р. – меноніти як етноконфесійна група офіційно визнані у Голландії. Оформлення менонітства в окрему релігійну групу відбувалося як протиставлення течіям реформаторського радикалізму (наприклад, анабаптистському). У 1535 р. нових поміркованих анабаптистів очолив голландський релігійний лідер Менно Сімонс (1492 – 1559). Ім'я ідеолога з часом трансформувалося у етнонім конфесійного характеру [1; с. 72].

У 1842 р. гуттери з'явилися у Бердянському повіті Таврійської губернії, заснувавши свої колонії Гуттераль і Іоганнесру. Це поселення стало можливим завдяки менонітському реформаторові Йохану Корнісу (1789 -1848 рр.), який як поручитель контролю над Молочанськими менонітами, добився поселення гуттерів поблизу свого підприємства. Починаючи з 1843 р. право нагляду за школами та розвитком колоністів було переадресоване саме йому - голові сільськогосподарської спілки. У релігійному та повсякденному житті – як в одязі, так і на рівні розмовної мови – гуттерійські общини залишилися вірними своїм традиціям і не пристосовувались до менонітських поселень і їх оточенні.

У 1845 р. у Гуттералі відкрилась школа, яка викликала небувалий інтерес серед гуттерійців. Школу протягом дня відвідували не тільки діти з оточення гуттерів, а й самі дорослі. Наряду з нею працювала в повну силу і вечірня школа, в якій ази знань отримували не одне покоління дорослих навіть через 25 років. Й.Корнісом було запропоновано вивчення російської мови серед менонітів Півдня України. Він пояснював це розширенням економічних, політичних та культурних відносин переселенців з новою для них країною та наданням освіти дітям колоністів у вузах Росії [7,с. 137].

Освіта і виховання гуттерів, що знайшли свій притулок на річці Молочній на Півдні України, не мала нічого спільного з традиційною системою виховання протестантських общин. Це була система, запозичена у менонітської школи переселенців, реформованої Й. Корнісом. Шкільна освіта була обов'язковою для усіх гуттерійських дітей, якими опікувалась церква. Школи гуттерів обмежувались передачею елементарних знань: читанням, письмом, рахунком і релігією. Здатність читати і писати була обов'язковою релігійно. Необхідністю. Тільки так дітям відкрилась Біблія, яка передавала гуттерівську систему вірування. Таким чином, гуттери серйозно відносились до реформаторських досягнень загального священства усіх віруючих.

Для гуттерійських та менонітських учителів важливим було навчити дітей самостійно читати і писати для того, щоб вони самостійно могли розібратися в основних положеннях віри. Тут дітям читались проповіді, розповідались біблейські історії, вивчались молитви. Головним у релігійному навчанні було заучування напам'ять катехезисів. У формі запитань і відповідей діти вивчали основні положення християнської свідомості. Наряду з таким важливим навчанням читанню, яке передавало основи віросповідання, гуттерійські вчителі особливу увагу приділяли також навчанню письму. Методика навчання письму в гуттерійських школах, можна сказати, невідома і до сьогодення часу. Але у 1961 р. у Словачії знайшли значні цінні папери з великою кількістю гуттерійської літератури, серед якої і зошит першокласника з XVI ст. Чотири списаних листи мали пробні ряди окремих літер. Можна вважати, що гуттерійські вчителі вчили письму за допомогою так званого буквеного методу. Оволодіння мистецтвом рахунку для гуттерів було економічною необхідністю, купівля сировини і продаж готових виробів у ремісничі та сільськогосподарській галузях передбачала здатність для торговельного розрахунку.

Сакральні особливості віровчення менонітів зосереджуються навколо двох постулатів - свідоме хрещення та заперечення військової служби, відмова від застосування сили. У менонітів існує положення про абсолютне відокремлення громадського життя від світського, вони утримуються від виконання судових обов'язків та обов'язків державної служби.

До характерних ознак менонітства відносимо також недоторканість приватної власності, заперечення стрункої церковної ієрархії тощо. [7; с. 275].

На відміну від греків, сербів, болгар, німців та більшості інших колоністів які заселяли Південь України впродовж XVIII – XIX ст., меноніти були своєрідними апатридами. Даний феномен наклав своєрідний відбиток і на їх ментальність.

Складним та дискусійним постає питання визначення національної приналежності менонітів. На сучасному етапі розвитку етнологічних знань найбільш поширеними вважаються концепції “фризського трикутника”, голандського походження та конфесійної спільноти. [1; С. 210].

Меноніти не мають етнімі, їх відносять як до німців, так і до голландців або фризів. Фризи і фламандці, сучасні народи у Нідерландах і на півночі Бельгії, відносяться до атлантико-балтійської групи великої євразійської раси. Фризи розмовляють фризською мовою західної підгрупи германської групи індоєвропейської родини, близькою нідерландській. Фламандці спілкуються південним варіантом нідерландської мови германської групи індоєвропейської родини [1; С. 200].

Меноніти, які селилися на Півдні України, на протязі одного - двох років засновували в кожному селі школу. “Не дивлячись на важкі умови проживання колоністів в перші десятиріччя, потреба в освіті була настільки високою, що кожне поселення вважалося встановленим лише тоді, коли в центрі його з'являлася школа” [1; с. 66]. За “неповними даними у 1916 р. у кожній з 32 колоній Гальштадтської менонітської волості Бердянського повіту були початкові школи, в яких працював 41 учитель і навчалось 1422 учня” [1; с. 156]. Завданням менонітської школи було:

- 1). Розвивати сили і здатності вихованця у взаємодії з школою та сім'єю;
- 2). Поступово вести його через гру до роботи. Містком для цього є справа, а засобом – методи (їх смисл, сила, виконання);
- 3). Підняття вихованця до вищих духовних цінностей життя;
- 4). Узагальнення культурних цінностей, і виховання у нього прагнення узагальнення цінностей і речей.

Спеціальні комерційні училища діяли в колоніях Гальштадт (175 учнів) і Гнаденфельд (210 учнів). В Гальштадті та Гнаденфельді діяли також і торгові школи [1; с. 121]. Обдаровані учні за рахунок громад направлялися на навчання до вищих учбових закладів Європи.

Гуттери, в свою чергу відмовилися від класичної вищої освіти, що було розповсюджене в контексті гуманістичного начала і через протестантські школи. Вища освіта у гуттерів була лише інструментом утистки і пригнічення. Воно виховувало честолобних і егоїстичних вчених, а не гарних християн. При цьому ж широко пропагувалось професійне навчання. Старші гуттерські діти крок за кроком вступали у робітничий світ дорослих. Дівчатка працювали у прядильнях, а хлопці перебували у підпорядкуванні як помічники візників, які згодом ставали майстрами та керівниками заводів. У зв'язку зі зростанням населення з 1853 р. гуттери заснували такі поселення, як: Йоханнесру (1853 р.), Гуттерорф (1857 р.), Нойгуттерталь (1866 р.), Шеромет (1868 р.). У 1857 р. гуттерійське поселення охопила хвиля релігійного оновлення, спостерігались ознаки соціального розчарування, яке стало основною причиною руйнування їх общин – комун. У цей час вже виросло покоління, яке вже не переживало розпад старого братського двору і яке не хотіло більше терпіти протиріччя між пережившими гуттерійським віросповіданням та життєвою практикою.

Про повернення до життя спільності майна на могло йти мови. І це стосувалось не тільки гуттерів, а й менонітів. Гострі протиріччя між „общинниками” і „власниками” сприяли відділенню гуттерів від менонітських статусів далекого XVI і XVII ст. однієї частини гуттерів та поступово асиміляцію до менонітів другої частини.

Коли у 1870 р. указом царя Олександра II були відмінені привілеї німецьких поселенців, гуттерам загрожувала участь у військовій службі та введення російськомовних шкіл для їх дітей. Тому й було вирішено покинути країну. Після проведення усіх можливих переговорів з американським та канадським урядом всі гуттери з п'яти, сіл Півдня України емігрували до Південної Дакоти в США. Почалися еміграційні процеси в менонітських колоніях.

З 1844 р. на Півдні України почали створюватися єврейські училища та приватні єврейські навчальні заклади. Для дітей сиріт було створені Талмудтори (це будівлі в які приймають сиріт та дітей бідних євреїв), в яких дають освіти, забезпечують одягом, їжею та навчальним матеріалом. Існують вони завдяки благодійним зборам, і керує ними довірени люди, які були обрані єврейською громадою. Такі заклади були створені в Одесі, Херсоні, Катеринослав, Сімферополі тощо. [6, с. 82].

Підтримка та визнання національних шкіл на державному рівні в Росії відбулася лише у 1870 р., коли були видані укази, положення та деякі правила про форми освіти населення Російської імперії. Вони розповсюджувалися на центральні освітанські заклади. Про це свідчить указ від 2 травня 1881 р., яким визначалося, що центральні школи у колишніх болгарських, німецьких колоніях, а також школи у колоніях євреїв підпорядковувалися Міністерству народної

освіти [5,с.138]. У болгарських поселеннях Півдня України народна школа по багатьом показників (типу шкіл, забезпечення кадрів, кількість учнів тощо) перевищувала інші національні школи, але поступалась школам німецьких колоній, де навчання проводилось на рідній мові, і вчителі були підготовлені священики – католики. [2, с.79] Але це не було перешкодою для відкриття на Півдні України, а саме, в Херсонській та Таврічній губерніях болгарських шкіл. На 1846 р. їх було відкрито близько 87 шкіл.

У 1887 р. було відкрито училище для глухонімих дітей німецьких колоністів в селі Ворс Одеського повіту. Училище існувало на пожертвування, що поступали від німецьких колоністів Херсонської губернії. А 1 березня 1905 р. для дітей єврейської національності офіційно розпочала свою роботу школа для глухонімих в м. Одеса.

На 1897 р. порівняно з іншими національностями в Українських губерніях Російської імперії євреї посідали третє місце після українців та росіян [4,с.22]. Єврейська молодь прагнула отримати вищу освіту, і тим самим зайняти більш високе місце в соціальній і професійній структурі суспільства, - тому було створено приватний єврейський політехнічний інститут. Але з 1887р. була встановлена норма щодо прийому у вищий навчальний заклад, що утрудняло їх доступ до інституту. Така ситуація змусила деяких представників єврейської інтелігенції відкрити приватний вищий навчальний заклад для єврейської національності [10, р.29].

Висновки Таким чином, здійснений ретроспективний аналіз генезису основних напрямків розвитку освіти етноконфесійних груп Півдня України зазначеного періоду вказує на те, що принципи народної освіти у національних школах Півдня України визначалися пріоритетами соціального життя колоністів, і система народної освіти. У національних меншин школа розглядалася як один з основних важелів виховання молодого покоління в релігійному дусі. Необхідність такого навчання також диктувалася релігійними постулатами, наприклад, протестантськими, згідно з якими віруючий повинен був сам читати Біблію та інші священні книги.

Треба зазначити, що переселенці різних національностей практично не мали фінансової можливості відкривати стаціонарні навчальні заклади, тому школи діяли при молитовних будинках, церквах, у будинку вчителя або у приватних маєтках. Діти навчалися грамоті за допомогою письмених родичів, нестача фахівців змушувала брати за учителя будь-кого, хто узагалі розумівся на грамоті. Можна наголосити на тому, що цей період для розвитку шкільної справи був найскладнішим, звичайно, таке навчання надавало можливість набути лише перші навички в освіті, однак воно досягало головної мети – підготовку дітей до конфірмації: у католиків – таїнство миропомазання дітей 7-12 років; у протестантів – обряд прийняття юнаків і дівчат до членів церкви.

Резюме. Стаття присвячена розвитку та взаємодії національних шкіл як складного системного процесу, що торкається не лише зовнішніх ознак етнічних культур, але й духовного світу, психології людей, їх систем цінностей і мотивації. **Ключові слова:** національна освіта, національні школи, асиміляція національних меншин, менонітська школа, приватна національна школа, гуттерівська школа.

Резюме. Стаття посвячена развитию и взаимодействию национальных школ как сложного системного процесса, касающегося не только внешних признаков этнических культур, но и духовного мира, психологии людей, их системы ценностей и мотивации. **Ключевые слова:** национальное образование, национальные школы, ассимиляция национальных меньшин, гуттерийская школа, менонитская школа, частная национальная школа.

Summary: The article is dedicated to the development and interaction of national schools as a complicated system process concerning with outward signs of culture different nationality, spiritual world, people's psychology, their system of values and motivation. **Keywords:** national education, national schools, change of national minors, gutters schools, schools of menonits, private national schools.

Література

1. Goerz H. The Molotschna settlement. - Winnipeg, Manitoba, 1993. - 252 p.
2. Грек И.Ф. Школа в болгарських і гагаузких поселеннях Юго Російської імперії в першій половині XIX века/ АН Респ. Молдова. Ін-т нац. меншинств. – Кишинев, 1993. – 105 с.
3. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. – Львів: З друкарні наукового товариства ім. Шевченка, 1925. - 192 с.
4. Єфремов С. Єврейська справа на Україні. – К.; Вік, 1909. – 95 с.
5. Захарченко Т.К. Соціокультурний розвиток німецьких і менонітських колоній Північного Приазов'я (XIX – початок XX століття). Дис... канд... іст. наук; Дніпропетровський національний університет. Д. 2005. – 170 с.
6. Постельєс А. Отчет члена совета министра народного просвещения А.Постельєса по обозрению губернских заведений Одесского учебного округа с 28 августа по 29 декабря 1863 г. СПб. – 92 с.
7. Правдюк О.В. До проблеми розвитку освіти менонітів Півдня України (XIX століття)/ Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість: Зб. Матеріалів VIII Всеукр. Наук.- практ.конф., Київ, 12-13 травня 2005р. – Т. 4. – 278 с.
8. Хильденбранд Бодо. Воспитание общества: История и современность воспитания у гуттеров. 1993р. Т. 5. – 219 с.
9. Brockhaus Enzyklopädie. 1989. Band. 10.- 37 p.
10. Higher education innovation and reform: Ukrainian private higher education/ 1991-1996/ - Kiev USIA Regional Programm Offis, 1996. - 31 p.